

սըն անիմաստութեամբ իբրեւ զանա-
սուն 'ի մահախի խառնեալ և 'ի խղ-
ճէն դանդաղեալ . քանզի « Կոյր զըկի
, 'ի ճառագայթից արեգական , և
, տգիտութիւն զըկի 'ի կատարեալ
, կենաց , . ուսիր զիմաստութիւն ,
վախճան բանիս , զի և անմահութեն
զոր անդ վայելիցես ' մնայցէ յիշատակ
և աստէն , որպէս զհոտ վարդի և զհա-
լուէի որ զկնի ծաղկանցն անցելոյ . և
մի լինիցիս նման այնոցիկ « Արոց զի-
, մաստութեամբ զանց արարեալ ոչ
, միայն փասեցան տա 'ի չճանաչելոյ
, զբարիս , այլ և զանմտութեան յի-
, շատակ թողին յաշխարհի , :

Այլ բարեբաղդի հանդիպեալ դա-
րու և վիճակի մանկունք Հայաստա-
նեայց , և դուք դաստիարակք իմաս-
տութեան , և դուք բարերարք և նու-
րին աճելութեան պատճառք , ընթա-
ցարուք իւրաքանչիւր հաւատարմու-
թեամբ յիւրական շաւիղս ասպարի-
զացն իմաստութեան , զոր ամենա-
խնամ գթութիւն բարձրելոյն եբայ
վերստին 'ի Հայաստան աշխարհիս .
ահա ընկերք ձեր առաքինիք 'ի գլուխ
ստադին հասեալ կան պսակաւորք լէ
հանդիսադրին () Խուսի իմաստու-
թեանն իսկականի ձեմն առեալ , և
ձեռամբ վարուց ձեզ խրախոյս տա-
լով . այլ և ընթացակիցք գոն ձեր ա-
ռաքինիք անշեղ ակամբ 'ի նպատա-
կէն ' գիմելով , և ձեզ համարձակու-
թիւն տալով . յաջմէ հոգիք հարց ձե-
րոց նախնեաց ընտրելոյ սաւառնեալ
զդրօշս ցուցանեն զոսկեղինիկ տառն
ՓԱՌՔ ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ . և յահեկէ
անհուն դասակք ուրուականաց ապա-
գայ որդւոց Հայոց զգեռ տօգոյն զիւ-
րեանց նշանն վերացուցանեն տար-
րացեալ 'ի նմա տառիւքս այսոքիւք ,
ՅՈՅՍ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ . և յառաջոյ ինք-
նին տէրն համօրէն սրբովք և հրեշտա-
կօք գրկատարած և պսակամատոյց մնայ
ձեզ գօչելով , ՊՍԱԿ ՅԱՂԹԱԿԱՆ ԱՅ :

հ . Ղ . Մ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՆՈՍՈՒԹԻՒՆ

Հայկական հոռութեանց վրայ :

ԽՈՐՈՒՆԿ բաղձանքները մարդուս
սիրտը երկար ատեն որ դրաւեն , շատ
մտածող կ'ընեն զինքը . և որչափ ան-
ձեռնհաս ըլլայ իր վառուած փա-
փաքանացը հասնելու , կարծես թէ
այնչափ ծանրութիւն ու մտմտութեւ
կը տիրէ վրան . ալ անկէ ետքը զուար-
ճութիւնն ալ տխրութիւնն ալ իր
սրտեռանդն խորհրդոցը մէջ կը գըտ-
նէ : Բնութեան առանձին և սոսկա-
լի ամայութիւնները իրեն միութարա-
կան բան մը կուգան , և հոգին կարծես
թէ ինքիրմէ դէպ 'ի հոն կը քաշուի :

Եւսպիսի զգացում մը կուգար
նաեւ իմ վրաս՝ երբոր Սիջերկրական
ծովը հեռուն ձգելով , Հերակլեան
արձաններէն դուրս ելայ Ովկիանո-
սին վրայ սեպտեմբեր ամսոյն վեր-
ջերը : Եւ մեծ ծովուն լայնութեւ
համեմատ իմ բաղձանքներս ալ ընդ-
արձակ կուգային կրնամ ըսել : Եւ
առտուններ և շատ իրիկուններ նոյն-
պիսի անբաւ ջրերուն մէջ կը ծփէինք ,
և նոյն բնութեան ասեղ տեսարանն
էր որ մեր չորս դին կը պատէր . թէ-
պէտ կ'ամսոտէր երբեմն երկինքը ,
երբեմն ալ կը պարզէր , բայց մենք
միշտ ան անհուն ջրերուն կեդրոնը կը
գտնէինք զմեզ : Երաւ որ ան ահա-
գին երեւութին վրայ երկար ատեն
պէտք չէր նայիլ՝ առանց յափշտա-
կուելու հաճոյական խորհրդոց մէջ .
անոնք ալ աս ջրեղէն սահմաններուս
վրայ չիյտեմ ինչպէս կ'աւելնային
մարդուս միտքը , և անբաւական սիր-
տը շատ հեղ կ'երէր կը մրկէր ու կը
փղձկէր : Եւ իմութեան մէջ թռած ան-
ձայն հառաչանքները հովերը միայն

կ'իմանային, և իրենց արագութիւնը կ'առնէին կը տանէին չգիտեմ ինչ սահմաններ: Վիւցազնական աստուածընտիր երկիր, ո՛հ սիրելի Հայրենիք, որչափ քաղցր էր քու յիշատակդ ան կապուտակ անապատներուն մէջ. որչափ անուշ էր ինծի հոն տեղուանքը մտիկ ընել հին դարերուն վրայէն գողացող խորնոյ ծերունւոյն պատմութեանը սրտաւուչ ձայները:

Հայաստանի մտածութեամբը յափըշտակուած, շատ հեղձմանաւանդ իրիկունները երբոր կը ճեմէի տագնապելով նաւերնուս տախտակամածին վրայ, աչքս կը դարձնէի ծովուն աներկիր եղերացը վրայ, կը տեսնէի երեկոյեան անձառագայթ շառագոյն արեգակը որ ջրերուն ծիրը իջնալով կ'ընկղմէր ու կը թաղուէր անոնց մէջը: Վեռ ես իմ սիրուն խորհրդոցս մէջ ընկղմած՝ ինծի պզտիկուց՝ ի վեր անուշ մոլութիւն մը եղած հնասիրութիւնը մէկէն կը տանէր միտքս Հայաստանի ու Հայոց հնութեցը մէջ: Վրանի որ մութը կոխէր, ու աչացս կտրած ծիրը որչափ աղօտանար ամփոփուէր, այնչափ աւելի կը թաղուէի ես ալ հին ժամանակներուն և մեր Հայկազանց հնութեանց տեղուանքը: Վանգատիլս կուգար թէ ինչո՞ւ համար ոչ ազգային հնութեց թանգարան մը ունինք, ոչ անոնք բովանդակող աղէկ գիրք մը՝ որուն մէջ նկարած ու ստորագրուած ըլլան կարգով մը Հայաստանին սրբազան յիշատակները: Ինչուան վայրենի ազգաց հնութեանցը վրայ հատորներով փառազարդ գրքեր կան, և ոմանք թագաւորաց ընծայուած. իսկ Հայոց պէս պատուական ազգերնուս հնութիւնները դեռ լոյս չեն տեսած: Երոնց վրայ կը մտածէի թէ արդեօք ինչպէս կրնանք գտնել, հաւաքել, հըրատարակել մեր շատոնց փառազուրկ ազգին նախնի պարծանքները, որ անգութ ժամանակին ձեռքէն խալըսած՝ դեռ աշխարհքիս զանազան անկիւն-

ները կը գտնուին, մանաւանդ մեր բուն Արամեան աշխարհքին հիմակուան սեքօղին հերքելը ծածկուած: Եւ սրտեռանդն փափաքիս դեմ մէկ կողմէն դժուարութիւններ ելլելով՝ միտքս կը նեղէին, միւս կողմէն ես ինծի յոյսեր ու երեւակայեալ հնարքներ կը շինէի, ինչուան գիշերային մութը երկնից գմբէթէն վար համատարած ջրոց վրայ կ'իջնար, ամպերը սև ստուերներով կը պըլլուէին, ու ծովը թուխ կապտութիւն մը զարկած ալեաց գալարուն գլուխները ճերմակ ճերմակ կը փրփրացընէր: Հովը ան ջրերը կը յուզէր, ու քովընտի ծռած առագաստաբաց նաւերնիս ալեաց հետ ծեծկուելով կը հեծէր ու առաջ կը վազէր:

Աւրիշ ինչ զուարճալի զբաղանք կրնար ըլլալ ինծի այնպիսի ատեն բայց եթէ նստիլ նաւուն մէկդի պառկած կողմը, և մէյմը քովէս վազող արշաւասոյր ջրերուն վրայ աչքս դարձնել՝ որ փրփրագէզ փոսփորեան լուսիկներով կը փալփլային, մէյմ՝ ալ երկնից բիւրաւոր աստեղացը որ իրենց համաստեղեան գաւառներէն հեռուները թափանցել կուտային մարդուս միտքը. ո՛հ ինչ զմայլական էր ան խաւարազգած գիշերուանը մէջէն նուագարանի մը գեղգեղանքը. ինչ անոյշ կը թռչէին մթնշաղօգին մէջ երաժշտական սրտակոտոր հնչմունքները: Բայց ես ուրիշ նուագարան մը կը գտնէի իմ սրտիս մէջ, և յարավրդով բաղձանացս հոսանքին մէջէն եօթը հատ ոսկեզօծ լարերով արծաթի քընար մը կը կանգնէի կը դնէի նաւուն եզերքը; ուր խորհրդափոխ մտածութեանցս մատուրները կը կայտուէին սրտաթունդ թըթռանօք, և զմայլութեամբ կ'անցնէին դիւրասահ վայրկեաններս: Վրնարիս լարերուն աւունները հնութեանց այլ և այլ տեսակներն էին, ու ես անոնց ձայնովը աւանդապահ հայկական աշխարհաց մէջը կը թափառէի մտքով: Եւ եօթնաղի այլաբանական քնարիս շարքը,

Ճարտարապետական հնուիք, Վանդակագործականք, Լիարչականք, Երձանագրականք, Գրամականք, Օինուց սպառազինութեանց, և Վահուց կարասեաց :

Եւ ըղձակերտ խորհուրդներով հին Հայաստանին աւերակացը մէջ կը դեգերէի, ու կ'անցնէի անոնցմով բոլոր հին դարերը : Ի՛նչ Երմաւիրներու, Երտաշտներու, Սաղարշապատներու, Գառնիի, Լ՛նոյ պէս քաղաքներ կը նկարուէին աչացս առջեւ ան միջոցը : Ս'եր նախնեաց գեղեցիկ յիշատակարանացը մէջ պէտք է, կ'ըսէի, գտնուին Բաբելոնացոց, Պարսից, Յունաց, Եւրաբացոց, և արեւելեան Հուռմոց ճարտարապետական արուեստին ոճերը՝ հայկական պարզ ախորժակով մը գեղեցկացած, Ստրաբոնին յիշած Կորդուացի ճարտարապետները և Սանուէլներն ու Տրդատները չէի մոռնար՝ որ մեր մէջ վարպետութեան արհեստը փայլեցուցին :

Սակայն միայն մեր ճարտարապետական շքեղութիւնները չէին միտքս եկողները . կը յիշէի նոյնպէս մեր նախնեաց Վանդակագործական և Լիարչական յիշատակները, հին արձանագրութիւններ, ու մեր զանազան թագաւորութեանց ժամանակին պէսպէս փառաւոր մնացորդները : Ո՛ր են կ'ըսէի մեր Երշակունի, Բագրատունի, Երծրունի, Սուբինեան թագաւորութեանց դրամները, անոնց ժամանակէն մնացած դրօշները, զօրաց և զօրապետաց զրահներ և զէնքեր, ուրիշ արուեստակերտ անութիւն, կահուց կարասեաց մնացորդներ . ինչո՞ւ Խանգարան մը չկայ անոնց համար ալ, ինչպէս որ ուրիշ հին ազգերէն ոմանց համար այսպիսի թանգարաններ չ'ինուած են Եւրոպա : Ի՞նչպէս և մեր երկիրը աշխարհքիս ուրիշ կողմերէն շատ աւելի քան դուած ու աւրուած ըլլայ, այսու ամենայնիւ մնացած աւերակները մեզի մեծ մեծ յոյսեր չ'են արդեօք դեռ ա-

սանկներ գտնելու : Զէ, թէ որ Եւսուի թէ Հայերը բարբարոս ազգ են եղեր ու ասանկ բաներ չ'են գործածած, հապա ինչո՞ւ դեռ Լ՛նոյ, Գառնիի աւերակաց պէս մեր քանդուած քաղաքներուն սգալից աւերակները Հայաստան ժուռ եկող ճամբորդին սարսափ ու զարմանք կը բերեն : Խոհական ճանապարհորդը մտածմունքի կուգայ թէ աս ի՛նչ ժողովուրդ է եղեր աս քաղաքները կանգնող ու մէջը բնակող ազգը : Մտածելով մեր հնութեանց տեսակ տեսակ կորուստները, փափաք մը կուգար սրտիս որ մեր Հայկազանցս համար ալ գոնէ Սկիւթացի Լ՛նաքարսիս մը ըլլար որ մեզի ալ պատմէր հին Երմաւիրեայց փառքը և իրենց կերպ կերպ սովորութիւնները, ազգային ու կրօնական հանգէսներն ու արարողութիւնները և արհեստները նկարագրելով :

Ս'իտքս աս խորհրդոց հետ զբաղած՝ երբոր դեռ հնարքներ փնտռելու հետ էի Հայոց հնութիւնքը գտնելու, 'ի լոյս հանելու, գրքերու մէջ փառաւոր պատկերներով ստորագրելու, ու դեռ մտօքս Հայաստանի աւերակացը վրայ իբր թէ կը շրջընջէի, մէյմ'ալ հարկ կ'ըլլար գլուխս վեր առնուլ՝ արթննալ անուշ թմրութենէ մը կամ նաւաստեաց ողբական եղանակներէն կամ ուրիշ առթիւ մը . տրտմախառն նայուածքով մը աչքը կը դարձնէի երկնից վառ 'ի վառ ջահերուն, և չորս դիս պատած կը գտնէի գիշերային ովկիանեան սօսաւիւն մը :

Զգենք ուրեմն ան ծովը իր ահեղ գեղեցկութեւն հետ մէկտեղ, և տեսնենք թէ ի՛նչ հնարքներ կրնանք արդեօք բանեցընել մեր ազգային պատմական գանձը հնութեամբք, աւելցընելու իր օգտին և փառացը համար : Եւ բանս Եւրոպացիք թագաւորաց ձեռնտուութեամբ և հարստութիւն կ'ընեն . կ'երթան հեռաւոր սահմաններ ժուռ կուգան՝ հնուց մնացած սակաւագիւտ աւանդներ ժողովելու . իսկ մենք մեր դիտաւորութեանը

հասնելու համար արդեօք ինչ պիտի ընենք :

Արբոր ծովերը անցնիլս լմնցաւ , ու նոր աշխարհք մը՝ միլիոնաւոր ժողովուրդ մը տեսայ որ չկարծուած ու մտքերնէս չանցած զարգացմամբ աւաջ էին գնացեր քաղաքականութիւն խիստ հարկաւոր իրաց մէջ , տեսայ ալ որ իրենց յառաջագիմութիւն մեծ պատճառը ընկերութիւններն են , մանաւանդ աղէկ ընկերութիւններ գործածելուն եղանակը , ալ աւելի համոզուեցայ ազգերնուս ալ յառաջագիմութեան եղանակը մի միայն աս ըլլալուն , այսինքն ընկերութիւն : Սիրտս աս փափաքով լեցուած՝ ի դարձիս ալ երբոր տեսայ որ ընկերութիւնները ազգերնուս մէջ աւելցեր են , և մեղուներուն բնական փիլիսոփայութիւնը աղէկ ճանչցուեր է մեր մէջ ալ , ատենն է ուրեմն ըսի՝ հնագիտական ընկերութիւն մըն ալ հաստատելու , մեր նախնեացմէ մնացած սրբազան աւանդները՝ հնութեց անգին մասունքները՝ ի լոյս հանելու , որ մեր պատմութեան վկայ և ապացոյց կ'ըլլան յաւիտեան :

Ընկերութեան ամենահարկաւոր գործն է՝ ձեռնալուն պէս՝ ետեւէ ըլլալ հնագիտական օրագիր մը հանելու , առանց որոշեալ ժամանակի՝ որպէս զի բռնի նիւթեր չգրուին մէջը , այլ հետ զհետէ ինչ նոր հնութիւններ որ դուրս ելլեն մեր ազգին վերաբերեալ , անոնք քննութեամբ ու տեղեկութեամբ ստորագրուին : () րագրին պատշաճ տախտակներ ալ ըլլան՝ որուն մէջ ստորագրուած հնութեց ճշգրիտ պատկերներ գրուին թուանշաններով նշանած : Ար և է վիճակի մարդ՝ կարենայ աս օրագրիս յօդուած գրել , բաւական է որ տեղեկութեամբ ըլլայ գրուածը , և վերան քննութիւն ըլլուի լոյս ելլալէն առաջ : Այնպէս որ և իցէ ազգէ մէկը որ հայու հնութեանց վրայ տեղեկութիւն մը տայ , ընկերութիւնը սիրով ընդունի և շնորհակալ ըլլայ : Ա՛ւ-

նաւանդ՝ թէ որ հնութիւն մը կամ իրօք խաւրէ կամ ուրուագիծը խաւրէ , տպուելու ժամանակ իր հաւանութեամբ անունը դրուի՝ գովելով իր հայրենասիրութիւնը : Ընկերութիւնը այսպիսի գործողութեան մը համար պէտք է ստորագրութիւն մը ունենայ՝ թէ ծախուցը դրամը ժողովուրդ և թէ նոր հնութիւններ գտնել կարենալու համար : Արբոր իր առաջին երախայրիքը հանէ և հաճելի ըլլայ , անտարակոյս ազգերնուս իմաստասէր և հայրենասէր մեծամեծքը կը ստորագրուին ընկերութեանը , և թէ դրամով՝ թէ սատարութեամբ կը քաջալերեն այնպիսի օգտակար ընկերութիւնը : Երբ վերջին գրգիռ մը կ'ըլլայ , ամէնքը կը ջանան նոր հնութիւն մը առաջ բերելու . և ո՛վ որ գտնէ կամ ծանուցանէ մէկ հնութիւն մը որ անկից պատմական տեղեկութիւն դուրս կը ցատքէ , գովասանքի կ'արժանանայ՝ ինչպէս թէ նոր պատմութիւն մը գտած ըլլար :

Այսպիսով այսչափ ազդարարութիւն մը կրնանք ընել ընկերութեան գործողութեանը վրայօք . երբոր սկսի , անդամներուն խոհական և միաբան մտածութեամբը՝ ըստ ամենայն պարագայից հարկաւ պայմաններ և սահմանադրութիւններ կը հաստատուին , և ընկերութեամբ , որ է ըսել սիրով և միութեամբ , դրուած վախճանին կը հասնուի :

Հիմա տեսնենք թէ վերը եօթը տեսակ բաժնած հնութեանցս ամէն տեսակէն կը գտնուի հայկական հնութեանց մէջ , և իրաւացի յոյսեր կա՞ն հետազօտութեամբ գտնելու :

Ա. Նարտարապետական հնութեց կարգին մէջ կը մտնեն հայաստանի բոլոր հիմակուան աւերակները , քաղաքներու , բերդերու , վանքերու և եկեղեցեաց , գերեզմաններու և տապաններու մնացորդները : Բնակելով և տեղեկութեամբ ասանկներ՝ ի լոյս կու գան՝ հին պատմիչներնուս աւանդութեանցը հետ բազմատեղով , ինչ-

պէս որ ազգասէր աշխարհագիրներուն, ու մեր օրերը Շահխաթունեան և Ջալալեան արդիւնաւոր վարդապետներուն աշխատութեցը մէջ եղած է . բայց լաւ ևս կ'ըլլայ թէ որ ստորագրուած շէնքերուն պատկերներն ալ միատեղ գրուին : Երբոր մեր ճարտարապետական մնացորդայր վերայ քննութիւններ ըլլայ, անոնց կարգ և բաժանումն կ'ըլլայ ըստ ոճոյ արհեստին և ըստ ժամանակագրութե : Եւ մէկ մէկ դարուն շէնքերը զատ զատ կը բաղդատուին Ռաբելացոյ, Պարսից, Յունաց, Բրաբացոյ և արևելեան Հուռոմոց շէնքերուն ոճին հետ . ինչ որ անոնց նման է՝ ըստ այնմ կը շարուի, և ինչ որ մասնաւոր հայկական ճարտարապետութեան ոճ է՝ ան ալ կ'իմացուի, և պարծանք մը կ'ըլլայ ազգերնուս :

Բ . Բանդակագործութեան մէջ կը դասուին արձաններ, փորուած ու քանդակուած քարեր, նաև պատկերաւոր փորագրուած և քանդակած գոհարներ : Ետքի յիշածնիս Եւրոպացիք մասնաւոր հնութեանց կարգ կը սեպեն . բայց մեր մէջ աս տեսակ հնութիւն քիչ կարծուելուն՝ քանդակագործութեան հետ դրինք՝ երկուքն ալ քարի վրայ բանուած ըլլալուն համար : Բրձաններու համար մեր պատմութիւններէն գիտենք որ Բրձակունեաց ժամանակները շատ կան եղեր, եթէ մահարձաններ, եթէ կռոց դրօշուածներ, եթէ թագաւորաց և յիշատակարանաց արձաններ . Բագրատունի և Բրձրունի թագաւորաց ժամանակէն դեռ կը գտնուին արձաններ Հայաստան, իրենց թագունհիններն ալ քովերնին կեցած : Վուցէ կարծուէր թէ Հայոց մէջ փորագրեալ քարեր չեն եղած, բայց հակառակը մեզի կը ստուգէ Բշուշայ բլրի գեղին գէմքը փորուած աղնիւ մեծ եղնգնաքար մը՝ որ Փարիզու հնութեանց արքունի թանգարանն է . վը

րան գէմքին բոլորաթիւր փորագրուած է Յունաց հին գրերով, ԱՇՈՒՇԱՅ ԲԴԵԱՇԽ ՎՐԱՅ ԵՒ ԳԱՐԳԱՐԱՅԻՈՅ :

Գ . Կարչութեան վերաբերեալ ալ ինչ որ հին եկեղեցիներու մէջ կամաւերակներու վրայ գտնուի՝ կըրնայ տեղեկութեամբ և նման ձևովը օրագրին մէջ ստորագրուիլ : Սիւսիոններն ալ որ ըլլան, ինչպէս Բնոյ աւերակ պալատանց վրայ տեսնուած է, կրնան աս կարգը անցնիլ : Կրնան նաև ձեռագրաց ճակատները եղած նկարապաճոյճ զարդերն ալ տպուիլ, որ ասենին ակտորժակը կը յայտնեն, և արհեստից վրայ լոյս կուտան . նոյնպէս ուրիշ ժամանակակից ազգաց արուեստին հետ կը բաղդատուին, ու Եւրոպացոց առջևն ալ շատ յարգի կ'անցնին :

Դ . Բրձանագրութեց կարգն ալ ոչ միայն հին շէնքերու և եկեղեցիներու վրայի հայերէն գրուածքները կրնանք հրատարակել, հասլա նաև Սանայ բերդին սեպած և գրերը, նոյնպէս Հայաստան գտնուած օտար լեզուով արձանագրութիւններ, պարսկերէն, յունարէն, նաև Բրաբացոյ գրով ու լեզուովն ալ որ ըլլայ : Սեսրոպեան տառերնուս ալ հին ձևերը և անոնց դարէ դար փոփոխութիւնները հին ձեռագրաց մէջէն հանելով տպելը շատ օգուտներ կրնան ունենալ : Զեռագրաց վրայ ալ զանազան հետաքրքրական տեղեկութիւններ կրնան տրուիլ : Եւ հին գրերուն վրայ խոյզ և ինդիւր ընելը մասնաւոր բաւով ըստ Եւրոպացոց հնագրութիւն՝ կ'ըսուի :

Ե . Բրամներու վրայ նախ ընդհանուր տեղեկութիւն կը տրուի, ինչպէս Հայկազունք ինչ դրամ կը գործածեն եղեր արդեօք . յայտնի է թէ Բորեստանեայց, ետքն ալ Պարսից : Բայց մենք թէ ասոնց՝ թէ Բրձակունեաց և թէ մէկալ մեր թագաւորաց գրամներուն վրայ զատ ալ կը խօսինք :

Զ. Օ ինուց և սպառազինութեց մէջ կը հասկընանք մեր հին ատենի զօրականներէն մնացած տեսակ տեսակ զէնքեր, ինչպէս թուր, վաղակաւոր, դաշոյն, սակր, վաղը, տէգ, աղեղն և կապարճ, զրահ, վահան և սաղաւարտ. մէկ խօսքով, ամենայն պատերազմի գործիքներ, բերդ առնելու մեքենաներ, պատերազմական կիճ հանդէսի դրօշակներ, փողեր և նշագարաններ կամ անոնց պատկերները: Երանկներ թէ հայաստան, և թէ Ռուսաստանի թանգարանաց մէջ կամ հայազգի մեծամեծաց քով կրնան գտնուիլ, որ հնագիտական օրագրին մէջ իրենց պատկերովը տրուուե՞նուն՝ բոլոր ազգը կը վայելէ իրեն նախնի պարծանքները: Երբ հայաստանին, և Շահխաթունեանին գովելի ճանապարհորդութեանը մէջ ասանկներ շատ կը յիշուին. ինչպէս նոյն գերապատիւ եպիսկոպոսին Ուղեւորութեանը մէջ յիշուած է (Հատ Բ. եր. 307): «Յոհաննէս Թագաւորին դրօշը որ բիւրեղէ խաչ մըն է կ'ըսէ, Նժէ Թուականաւ, որ է Վրիստոսի 966:

Է. Կահուց կարասեաց զանազան հին մնացորդներէն ալ կ'իմանանք մեր աշխարհքին հին ատենի վիճակը՝ իրեն արհեստից մէջի յառաջագիմութեամբը: Բզգի մը բարբարոսութիւն հեռու ու քաղաքավար ըլլալը՝ իրեն գործածած տնական կահուցը բարակութենէն ալ կ'իմացուի: Երաւ, թէ որ Չինաց, Հնդկաց, Եգիպտացուց և Եունաց հասած ալ չէինք արուեստից մէջ, գոնէ դրացի Պարսից ազգէն վեր սեպուինք. ազգերնուս հիմակուան արուեստից յարմարութիւն ալ նոյնը կը ցուցնէ: Կարասեաց ընդհանուր դասաւորութիւնը ըստ զանազանութեանի թոյ զանազան կարգ կը բաժնուի. և կրնանք որոշել այսպէս. Երանական և Եկեղեցական սպասք, Ենթ, Եքանելիք, Օարդարանք ոսկի և արծաթ, այլ Տնական կահ, Եործիք զանազանք:

Երանական և Եկեղեցական սպասուց մէջ՝ նախ հեթանոսութե ժամանակէն նշմարանք մը թէ որ գրտնուի, անոր վրայ տեղեկութիւններ կը տրուին. բայց աւելի կրնանք մեր հայոց Եկեղեցուց հնուց ունեցած զարդերը, արարողութեանց սպասները և զգեստները նկարագրել, և մեր արարողութեց վրայ հետաքրքրական տեղեկութիւններ տալ:

Հին անօթները մասնաւոր հնութեան կարգ դրած են Եւրոպացիք (ինչպէս Եազմավէպը մասնաւոր) արուարացուց անօթներուն վրայ խօսած է), և Եւրոպա անօթից համար զատ թանգարաններ կան: Երբ մէջ աստեսակ հնութեանց վրայ ալ ծանօթութիւն եղած չըլլալուն, մէկը կրնար ըսել որ հայոց մէջ դամբանական սափորներ ու խեցեղէն անօթներ չեն գործածուած. բայց ես հոս դնեմ Տիւպուա ճանապարհորդին մէկ հատուածը՝ քաղելով, որով կը տեսնենք ընդհակառակն մեր մէջ ալ սափորոց հետքը. «Հարաւային կողմանէ (կ'ըսէ, Երտաշատ քաղաքին վրայ խօսելով) մեծ պատուարին միջոցները... տասնի չափ դամբանական բլուրներ գտայ, սափորներ ու կտորուանք և այրած ոսկորներ դիզուած: Ենթներուն կտորուանք քէն առի, ու անոնց խմորը ինծի նշանաւոր երեցաւ, վասն զի ապիկած էր և դեղին ու կանաչ գոյներով նկարուած վրան կիտուածով, մեր հասարակ բրտի անօթոցը պէս: Երանկ էր բանուածքը. կանաչ գոյն մը տալէն վերջը անօթներուն, վրանին գործիքով մը շինելու նկարներուն տեղը քերթեր են, յետոյ ան քերթած զարդի տեղուանքը թանձր կիտուած լեցուցեր են. անանկ է եղեր որ ամաններուն ճակարուած տեղերը՝ աւելի բարձր և ուռած մնացեր են: Երովհետեւ գերեզմանական սափորներ են ասոնք, պէտք է որ քրիստոնէութենէ առաջ մնացած ըլլան, և Գ դարէն

„ առաջ : Ամ գիտեր թէ ասանկ
 „ ապիկած անօթներ ասոնցմէ հին
 „ տեսնուած են արդեօք . վասն զի ոչ
 „ Պանտիկապէոն (կերչ) , ոչ մեծն
 „ Յունաստան և ոչ հիւսիսային Վեր
 „ մանիա (որ շատ հարուստ են հին
 „ սափորներով) աս տեսակ անօթ-
 „ ներ ամենեւին չեն երևցած : Ատո-
 „ ռուանքներ ալ կան ասոնց մէջ որ
 „ ապիկած չեն , բայց բարձրաբան-
 „ դակնկարներով զարդարուն են . . . »

Տնական ուրիշ կահերով ալ կ'իմա-
 ցուին աթոռներու պէս կամ սեղանի
 վերաբերեալ կամ տան զարդարանքի
 և հանգստութեան վերաբերեալ կա-
 րասիքները :

Բջանելիք ըսելով՝ բոլոր հին Հայ-
 աստանցոց զգեստները կ'իմանանք
 ամէն կարգի մարդկանց . թագաւո-
 րաց , իշխանաց , եկեղեցականաց , քա-
 ղաքացեաց , կանանց և զօրականաց :
 Ի՞նչ զգեստներուն ձևերը ուրիշ հնու-
 թեանց վրայէն կ'իմացուի . զոր օրի-
 նակ Տիգրանայ դրամին վրայէն Հայոց
 թագաւորին խոյրին ձևը : Հին թա-
 գի մը պատկեր կայ որ մեր Տրդատ
 թագաւորինը կը կարծուի , և կ'ըսեն
 թէ Սիրդանդ պահուած է : Երկուս
 Հռոմայեցւոց ալ հին յիշատակարան-
 ներէն շատ բան կ'ելլէ Հայաստանի
 վերաբերեալ : Վիտոռու թի կ'ըլլուի
 ան զգեստներուն որ Հայերը ունին
 եղեր մերձաւոր ազգաց նման , Պարս-
 կին , Յունին , Սրացւոյն հետ . և ան
 հագուստները որ մասնաւոր Հայոց
 սեպհական են եղեր : Կերենայ թէ
 նաև նահանգէնահանգ Հայոց զգես-
 տին մէջ տարբերութիւն եղած պի-
 տի ըլլայ :

Սկի արծաթ զարդարանքներով
 ալ կ'իմանանք մատանիներ , օղեր ,
 կնիքներ , և արանց ու կանանց տե-
 սակ տեսակ զարդեր :

Վործիքներու մէջ պէտք է յիշենք
 երաժշտական նուագարանները : Ի՞նչ
 սոնց ձևերը տալէն զատ , ազգային
 երաժշտութեան վերաբերեալ տեղե-
 կութիւններ ալ աս հնագիտական

օրագրին մէջ կրնան գրուիլ : Երկ-
 պէս երկրագործութեան և ուրիշ ա-
 ռուեստներու գործիքներ որ հնուց
 մեր աշխարհքը մնացած ըլլան՝ կրնան
 օրագրիս մէջ ստորագրուիլ :

Բջային հնութեանց վրայօք ա-
 ռաջարկութիւնս կը լինցընեմ՝ յիշե-
 լով որ եթէ ասանկ հնագիտական
 օրագիր մը նաև գաղղիարէն թարգ-
 մանուի՝ շատ հաղորդակից օգնական
 նաև քաջալերիչ Եւրոպացիք կը գըտ-
 նուին : Եւ աս բանիս օրինակ մը տա-
 լու համար՝ ուրիշ անգամ աս Բազ-
 մավէպիս մէջ մէկ քանի ազգային հը-
 նութեանց վրայ կը խօսինք :

ՍԵՐՈՎԻԷ Մ . ԱԼԻՇԱՆ

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Սոսալ :

ՍՈՒՋԱԿ կ'ըսուին ան տեսակ ջը-
 րային թռչուններն որ ուրիշներէն
 շատ աւելի ժամանակ ջրին տակը սու-
 զած՝ այսինքն բոլորովին ընկղմած
 կրնան մնալ ու լողալ : Երկնց ոտու-
 ները գրեթէ անմիջապէս իրենց պո-
 չին տակն են . անոր համար ցամաքի
 վրայ խիստ դժուար կը քալեն . թռչե-
 նին ալ պզտիկ ըլլալով՝ աղէկ թռչե-
 լու յարմարութիւն ալ չունին : Իրենց
 վրայի փետուրները խիստ թանձր ու
 եղոտ են . անով է որ ջրին տակը եր-
 կար ատեն մնալով՝ ոչ կը թրջին և ոչ
 կը մրսին . թռքերնուն կազմուածքը
 այնպէս է որ առանց շունչ առնելու
 կրնան կենալ շատ ժամանակ :

Սովորաբար ասոնք խումբ խումբ
 կը գտնուին գետերու և լճերու մէջ ,
 ու ճճինքնով որդերով և մանր ձկներ

1. Զն. Κόλυβος. Լտ. Podiceps կամ Colymbus.
 Խա. Suasso, և tuffolo կամ tuffetto. Գղ. Grèbe,
 և plongeon. Մեր մէջ ոմանք խոսքայալ գրեր են ա-
 նունը , բայց Սոսալ բառը մեզի լատագոյն երևցաւ :